

Daniela TINKOVÁ, *Bez zpěvu a bez zvonění: dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17.–19. století*, Praha, Argo 2021, 496 s. ISBN 978-80-257-3524-4.

Daniela Tinková je česká historička, která se dlouhodobě zabývá historickým vývojem a proměnou sociální, právní a zdravotní disciplinace a jejím vlivem na člověka v minulosti. Nejinak je tomu také v publikaci *Bez zpěvu a bez zvonění: dekriminalizace sebevraždy mezi sekularizací a medikalizací v 17.–19. století* vydané v roce 2021 nakladatelstvím Argo. Tématu sebevraždy byla do této doby věnována pozornost pouze v dílčích studiích.

Autorka na ústředním tématu knihy demonstrovala, jak se během několika staletí měnil pohled na akt sebevraždy, a snažila se popsat proces, který stál za těmito proměnami. Podkladem pro analýzu byly v tomto případě prameny trestně-právní povahy, včetně samotných kriminálních případů sebevrahů, teologické i filozofické spisy a v neposlední řadě také lékařské příručky. Pramennou základnou, v závislosti na její existenci v jednotlivých stoletích, postihla tedy autorka významné mocenské diskursy, které svou produkcí pravdy ovlivňovaly náhled na sebevraždu, který bylo možné porovnat s praxí.

Člověk v minulosti nenáležel (pouze) sám sobě, nýbrž byl vázán teologickým učením k Bohu a také ke společnosti, ve které dominovaly světské autority. Vzít si život znamenalo protivit se nastolenému řádu. Sebevrah představoval díky této mentalitě hříšník, zrádce a zločince, který si zasluhoval trest. Samotný akt byl důkazem ztráty víry či podlehnutí ďábelským svodům. Zoufalství, které mohlo být jednou z motivací, proč člověk sám sebe sprovodil ze světa, bylo vnímáno jako symptom bezbožnosti. Od středověku proto podléhal sebevrah, respektive jeho tělesná schránka, která po něm zůstala, trestům, jež mohly nicméně postihnout i jeho blízké příbuzné. Kanonické právo se postihem zabývalo od 6. století, majetkové sankce jsou patrné od 13. století. Oproti tomu tělesné tresty a způsoby nakládání s tělem sebevrahů jsou pro naše prostředí doložitelné až od 16. století. S právně ukotvenou kriminalizací sebevraždy se tedy setkáváme až od 2. poloviny 16. století. Daniela Tinková se poté zabývala obdobím od 2. poloviny 17. století až po 19. století, kdy došlo k dekriminalizaci sebevraždy.

Autorka skrze analýzu případů přichází se zajímavými závěry. Společenské mínění se většinou snažilo vyhnout skutečnému usvědčení člověka ze sebevraždy. Nalezly se i výjimky, kdy bylo například pro příbuzné výhodné svést příčiny sebevraždy na mrtvého, pokud vystalo podezření, že mohli nést vinu na smrti nešťastníka. Strategie jednotlivců se tak mohla někdy vymykat předpokládanému vzoru chování. Sebevražda byla bezesporu tragédií, ale také stigmatem pozůstalých. Po nalezení a nahlášení těla bylo nezbytně nutné zahájit celý proces založený na výpovědích svědků. Zajímavým faktorem je, že až do přelomu 18.–19. století ležela tíha výpovědi pouze na svědcích. Například na lidech, kteří se sebevrahem mohli mluvit jako poslední. Během 19. století se však do celého procesu více zapojovali

příbuzní či blízcí známí, včetně faráře nebo lékaře, kteří mohli uvést okolnosti, které by sebezabitého zbavily viny. Manipulace s tělem byla problematičtější sama o sobě kvůli víře v nečistotu těla či strachu z nadpřirozena.

V průběhu 18. století narážíme na snahu zbavit sebevraha viny a na shovívavý postoj ze strany pověřených světských instancí, které ovlivňovaly i církev. Úřady se snažily postupovat podle platných nařízení, z praktického hlediska bylo však jednodušší zbavit nešťastníka viny. Toto se poté projevovalo právě ve způsobech zacházení s tělem a doporučených formách pohřbívání. Důležitým faktorem v době osvícenství byly také hygienické podmínky, v jejichž rámci bylo nežádoucí praktikovat profanaci těla mrtvého.

Nicméně autorka díky řadě případů narazila na skutečnosti, které se vymykaly tomuto zobecnění. Jednalo se zejména o konflikty mezi obyčejnými lidmi a úředně platnými nařízeními. Ještě v 18. století nalezneme případy, kdy se lidé bouřili proti pohřbení sebevraha na hřbitově, přestože od 70. a 80. let téhož století byl na základě reforem jako jediný prostor pro ukládání mrtvých hřbitovů.

Mezi osvobozující princip patřilo vedení bezkonfliktního a zbožného života. Pátralo se po možných negativních faktorech, které představoval například neuspořádaný společenský život, alkoholismus atd. Důležitým faktorem, který se od 17. století nejvíce uplatňoval jako argument pro osvobození, bylo pomatení ducha. Pojem je to poměrně nejednoznačný, obzvlášť v době, kdy nebyla rozvinutá lékařská věda natolik, aby se dalo vycházet ze stanoveného indexu nemocí. Autorka se proto podrobněji zaměřila na tento proměnný aspekt na základě výpovědí svědků a lékařských příruček. Skrze pochopení významu jednotlivých pojmů, jako byla melancholie, pomatení ducha či zoufalství, které představovalo na rozdíl od melancholie problém v celém procesu očištění duše, protože bylo v rozporu s vedením života věřícího člověka, autorka podala užší náhled do dobové mentality týkající se duševního zdraví jednotlivce. Debaty o lidské duši, která existovala mimo lidský rozum a jejímž vášním mohl člověk podlehnout, se naplno rozvinuly na přelomu 18. a 19. století. Řada teorií pojednávala o tzv. sebevražedném pudu a předpokladech pro sebevraždu, které mohly sídlit v povaze některých jedinců. V tomto případě se Tinková zabývala právě psychopatologizací sebevraždy a vývojem psychiatrické péče v českých zemích, které porovnávala s francouzským a německým prostředím.

Autorka v této souvislosti představila také novou roli lékaře a ranhojiče, kteří na přelomu 18. a 19. století stále více nahrazovali duchovního. Kniha je v tomto ohledu tedy důkazem změny diskursu, kdy v otázkách nad lidským životem přebíral dominantní roli medicínský aparát. Výsledek procesu měl poté opět vliv na zacházení s tělem a také na podobu pohřbu. Autorka se proto také zabývala případy, kdy došlo k odmítnutí ceremoniálu ze strany církve. Jednalo se především o problematiku církevního pohřbu, kdy názory církve neovlivňovala pouze skutečnost sebevraždy, nýbrž i nespořádaný život jednotlivce. Byly to právě tyto

náležitosti, nad kterými v první polovině 19. století ztrácela církev svou moc a musela se podřídit nařízením města či kraje. Nicméně i po roce 1850, kdy došlo ke zbavení trestního postihu za sebevraždu, zůstávalo kanonické právo do roku 1873 platné. Na komplikace, kdy autorita faráře odmítala provést církevní ceremonie na pohřbu sebevraha, který se měl dopustit trestného činu, narazila autorka nicméně i v 80. letech 19. století.

V první polovině 19. století byla také zavedena povinnost ohledání těla a provedení pitvy. Cílem těchto procedur bylo mimo jiné nalézt známky duševní poruchy, která, jak se věřilo, měla vliv na možné patologické jevy na vnitřních orgánech těla. Faktor nemoci se tak postupně stával dominujícím principem. Ze sebevraha se stala oběť v podobě psychicky nemocného člověka, který je ve své podstatě nevinný.

V publikaci figuruje také otázka lidské empatie a soucitu. Z historického hlediska se zvýšená senzibilita vyvíjela ruku v ruce se stoletím rozumu. V 19. století se navíc doložilo více případů sebevraždy, které byly spáchány kvůli lásce, zejména také pod vlivem produkce romantické literatury. České země nicméně tento zahraniční proud příliš nezasáhl. Lidské chování má řadu proměnných a je poměrně složité řadu věcí zobecnit. Ve všech obdobích je také nutné počítat s faktorem založeným na logicky praktickém hledisku jednání. Jak autorka na byrokratické praxi dokládá, označení člověka za nemocného zjednodušovalo jeho přijetí na hřbitov a usnadňovalo celý proces, z hlediska hygieny a zdraví jedinců představoval tento postup nejvýhodnější strategii. Bylo tedy cílem vrchnosti přesvědčit společnost o správnosti těchto řešení, ačkoliv v mnohých případech převládal strach z nadpřirozena, nebo pouhé lpění na archaickém řádu, nad logikou i sentimentem.

Vyřešení případů sebevražd záviselo tedy jak na mocenských vazbách a poměrech v rámci úřednického, právního, církevního, posléze i medicínského aparátu, tak i na individuálním strategickém jednání. Všechny tyto aspekty poté podávají jak náhled do proměn a fungování mocenských poměrů, tak i do dobové mentality, která byla často zatížena přežitými diskursy, které odporovaly těm novým. Střet těchto diskurzů byla autorka schopná demonstrovat díky kritické analýze případů, které popisují chování jednotlivců. Ucelená monografie Daniely Tinkové, ovlivněná kulturně-sociologickými teoriemi, je proto svým obsahem, rozsahem a metodologií skutečně unikátním dílem na poli české historiografie.

Mgr. Denisa Vídeňská

Ústav historických věd, Fakulta filozofická,

Univerzita Pardubice

denisa.videnska@upce.cz

ORCID: 0000-0002-1374-5904